

Тема 7. Інклюзивна освіта

1. Правовий аспект запровадження інклюзивного навчання.
2. Основні поняття інклюзивної освіти.
3. Особливості організації освітнього процесу в інклюзивному класі.

1. Правовий аспект запровадження інклюзивного навчання.

Інклюзивна освіта як забезпечення права на рівний доступ до якісної освіти УСІХ дітей набуває дедалі більшого значення і розвитку в Україні. Це пов'язано з багатьма чинниками, зокрема: активністю батьків дітей із порушеннями психофізичного розвитку щодо забезпечення можливості для їхніх дітей навчатися у закладах освіти разом зі своїми однолітками та проживати в сім'ї, діяльністю громадських організацій, міжнародними зобов'язаннями держави, що зумовлюють відповідну державну політику, та ін.

Найбільш фундаментальним втіленням прав людини на міжнародному рівні стала Загальна декларація ООН про права людини, прийнята Організацією Об'єднаних Націй 10 грудня 1948 р., яка проголосила рівність прав усіх людей без винятку.

Серед інших численних міжнародних документів, ратифікованих Україною, важливими є Конвенція ООН про права дитини (1989 р.) і Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю (2006 р.), де у статті 24 «Освіта» зазначено, що «держави – учасниці Конвенції повинні впроваджувати інклюзивну освіту на всіх рівнях».

В Україні основними законодавчими документами, які захищають права та основні свободи громадян, є: Конституція України (1996 р.), Закон України «Про Уповноваженого з прав людини» (1997 р.), Закон України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» (2013 р.).

Починаючи з 2011 р., відповідні зміни щодо забезпечення інклюзивної освіти введено у законодавчі та нормативно-правові документи, що стосуються усіх ланок освіти – дошкільної, загальної середньої, вищої освіти.

2. Основні поняття інклюзивної освіти.

Інклюзивну освіту як концепцію, філософію освіти (як наприклад, демократичну освіту, громадянську освіту, особистісно-зорієнтовану освіту тощо) у різних джерелах описують по-різному.

Розрізняють вужче і ширше розуміння інклюзивної освіти. Вужче розуміння інклюзії – це «включення» дітей із порушеннями психофізичного розвитку та дітей з інвалідністю у загальноосвітні навчальні заклади. Ширше розуміння інклюзивної освіти полягає у позитивному ставленні до багатоманітності учнів, цінуванні та врахуванні відмінностей кожного учня. Спільними для всіх визначень інклюзивної освіти є такі положення:

- В основі інклюзивної освіти – підхід, що базується на забезпеченні права на освіту для усіх дітей, у тому числі дітей із соціально вразливих груп.
- Позитивне сприйняття багатоманітності – сприйняття індивідуальних відмінностей учнів як корисного ресурсу, а не проблеми.
- Максимально значуща участь в освітньому процесі, а не лише фізична присутність у класі.
- Виявлення й усунення бар'єрів (фізичних, інформаційних, інституційних та негативного/упередженого ставлення)

Відповідно до міжнародних документів, **діти з особливими потребами** – це особи до 18 років, які потребують додаткової підтримки в освітньому процесі: діти з порушеннями психофізичного розвитку, діти з інвалідністю, діти-біженці, діти, які працюють, діти-мігранти, діти – представники національних меншин, діти – представники релігійних меншин, діти з сімей із низьким прожитковим мінімумом, безпритульні діти, діти-сироти, діти із захворюваннями на СНІД/ВІЛ та ін.

Закон України «Про освіту» подає такі визначення термінів:

- *інклюзивне навчання* – система освітніх послуг, гарантованих державою, що базується на принципі недискримінації, врахуванні багатоманітностей людини, ефективному залученні та включенні до освітнього процесу всіх його учасників;
- *інклюзивне освітнє середовище* – сукупність умов, способів і засобів їх реалізації для спільного навчання, виховання та розвитку здобувачів освіти з урахуванням їхніх потреб та можливостей;
- *особа з особливими освітніми потребами* – особа, яка потребує додаткової постійної чи тимчасової підтримки в освітньому процесі з метою забезпечення її права на освіту.

На основі міжнародних документів і чинного законодавства України можна зробити висновок, що діти з особливими освітніми потребами – це усі категорії дітей, які потребують додаткової постійної або

тимчасової підтримки в освітньому процесі для забезпечення їхніх основних прав і свобод, зокрема права на освіту.

3. Особливості організації освітнього процесу

Якщо у класі є дитина з особливими освітніми потребами, вчитель має пам'ятати про такі важливі аспекти організації успішної інклюзії:

1. Додаткова допомога з боку асистента вчителя.
2. Необхідність розроблення індивідуальної програми розвитку для дитини з особливими освітніми потребами.
3. Особливості організації фізичного середовища, яке має відповідати принципам універсального дизайну.
4. Співпраця з додатковими фахівцями, зокрема з учителем-логопедом, практичним психологом, спеціальним педагогом та ін.
5. Розуміння особливостей співпраці з батьками дитини з особливими освітніми потребами.

Розглянемо ці аспекти детальніше.

Додаткова допомога з боку асистента вчителя

Посаду асистента вчителя було введено в українське законодавство у 2010 р., його посадові обов'язки та основні функції відображено у низці законодавчих і нормативно-правових документів.

Важливо пам'ятати, що асистент допомагає вчителю працювати з усіма дітьми, надаючи додаткову підтримку у роботі з дітьми з особливими освітніми потребами. Зокрема, асистент вчителя бере участь у створенні індивідуальної програми розвитку, проведенні спостережень за розвитком дітей, організації навчальних матеріалів тощо.

Робота з асистентом учителя потребує від учителя певних додаткових зусиль: вміння використовувати практику спільного викладання, необхідності виділяти час для спільного планування та обговорення освітнього процесу тощо. Проте ретельно спланована робота з асистентом учителя не тільки забезпечить кращу якість викладання, а й сприятиме професійному розвитку педагогів.

Асистенти вчителя успішно працюють у класах, де навчаються ромські діти, особливо якщо асистенти – також роми. У цьому випадку діти не мають жодних порушень розвитку, однак потребують додаткової підтримки для розуміння української мови (більшість із них приходять до 1-го класу із сім'ї, де розмовляють ромською) тощо. Асистент учителя також допомагає налагодити співпрацю між учителем і ромськими батьками, зрозуміти культурну своєрідність, надати додаткову підтримку батькам.

Більше про особливості діяльності асистента вчителя можна дізнатися у посібнику «Асистент учителя в інклюзивному класі».

Індивідуальна програма розвитку для дитини з особливими освітніми потребами

Індивідуальну програму розвитку (ІПР) для дітей з особливими освітніми потребами розробляє команда фахівців, до складу якої входять учитель, асистент вчителя, батьки та інші відповідні фахівці – спеціальний педагог, вчитель-логопед, практичний психолог. ІПР створюють на основі навчальної програми, розробленої учителем, з урахуванням висновку (рекомендацій) інклюзивно-ресурсного центру (ІРЦ).

Індивідуальну програму розвитку можна вважати, так би мовити, контрактом між навчальним закладом і батьками, що закріплює вимоги щодо організації навчання дитини, зокрема визначає характер освітніх послуг та форм підтримки. Зазвичай ІПР має такі розділи:

- **Загальна інформація про дитину** – ім'я та прізвище, вік, телефони батьків, адреса, особливості психофізичного розвитку, дата зарахування дитини до навчального закладу та термін, на який складається програма.

- **Наявний рівень знань і вмінь.** Група фахівців упродовж перших двох місяців (залежно від складності порушень розвитку) вивчає можливості та потреби дитини, а саме: її вміння, сильні якості та труднощі, стиль навчання (візуальний, кінестетичний, багатосенсорний та інші, особливо якщо один зі стилів домінує), види підтримки; інформацію щодо впливу порушень розвитку дитини на її здатність до навчання (за висновком фахівців інклюзивно-ресурсного центру про рівень розвитку дитини).

- **Додаткові послуги педагогів та інших фахівців,** які необхідні дитині для успішного засвоєння навчальної програми: наприклад, послуги логопеда, психолога, реабілітолога, послуги з перекладу на жестову мову, послуги з організації відпочинку, в тому числі лікувально-оздоровчого; консультативні послуги.

- **Адаптації та модифікації**, які слід розробити для облаштування середовища, застосування належних методів викладання, навчальних матеріалів, обладнання, врахування сенсорних та інших потреб дитини.

Модифікації як зміни до навчального змісту стосуються або його скорочення, або зміни концептуальної складності навчального завдання. Скорочення змісту навчального матеріалу може полягати у модифікації навчального плану або освітніх цілей для конкретної дитини, внесенні змін до навчальних завдань, визначенні мінімального обсягу, який необхідно засвоїти. При цьому важливо описати альтернативні форми оцінювання, які планують проводити для вимірювання навчальних досягнень дитини з особливими освітніми потребами.

На відміну від модифікацій, **адаптації змінюють характер подання навчального матеріалу**, не змінюючи змісту або концептуальної складності завдання. Зокрема, використовують такі види адаптацій: пристосування освітнього середовища (збільшення інтенсивності освітлення у класних кімнатах, де є діти з порушеннями зору; зменшення рівня шуму в класі, де навчається дитина, котра погано чує, забезпечення її слуховим апаратом); зміни у навчальних підходах (використання навчальних завдань різного рівня складності; збільшення часу на виконання навчального завдання, зміна темпу занять, чергування видів діяльності тощо); адаптація навчальних матеріалів (адаптація навчальних посібників, наочних та інших матеріалів; використання друкованих текстів із різним розміром шрифтів, картки-підказки тощо).

Індивідуальну програму розвитку розробляють на один рік. Двічі на рік (за потреби частіше) програму переглядають із метою коригування, зокрема, якщо у дитини виникають труднощі у засвоєнні визначеного змісту навчального матеріалу чи, навпаки, є потреба перейти до наступного рівня складності виконання завдань; якщо дитина досягла визначених освітніх цілей; є потреба збільшити кількість послуг дитині; дитину переводять до іншої школи; у дитини є проблеми з поведінкою тощо.

Особливості організації фізичного середовища, яке має відповідати принципам універсального дизайну

Деякі особливості облаштування фізичного середовища, зумовлені додатковими потребами дітей (фізичними, сенсорними, психологічними та ін.), розглянуто у попередніх розділах. У цій частині коротко зупинимося на понятті універсального дизайну, яке закріплено в документах Ради Європи, Європейського Союзу, Організації Об'єднаних Націй, зокрема у статті 2 Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю.

У контексті організації освітнього середовища основні принципи універсального дизайну мають таке трактування:

- **Рівноправне використання:** архітектурно доступне та безпечне шкільне середовище; навчальні матеріали підготовлені таким чином, що їх можуть використовувати учні з різними функціональними порушеннями; веб-сайт школи розроблено таким чином, що інформація на ньому доступна учням і дорослим із порушеннями зору та слуху.

- **Гнучкість користування:** навчальний процес відповідає широкому спектру індивідуальних можливостей учнів; забезпечує гнучкі методи навчання, викладання, представлення навчального матеріалу; навчальні плани і освітні програми відповідають особливостям розвитку дітей.

- **Просте та зручне використання:** навчальні матеріали є простими для використання незалежно від навичок і досвіду учнів; лабораторне обладнання має чіткі та інтуїтивно зрозумілі кнопки управління.

- **Сприйняття інформації з урахуванням різних сенсорних можливостей:** використання кольору, світла, звуків, текстури; легкий доступ до інформаційно-комунікаційних технологій.

- **Припустимість помилок:** надання учням достатньої кількості часу для відповіді на запитання; використання навчального програмного забезпечення, яке має вказівки/застереження у разі неправильного вибору учнем.

- **Низький рівень фізичних зусиль:** двері, які легко відчинити учням із різними функціональними порушеннями; застосування ергономічних вимог/ деталей (наприклад дверні ручки, меблі).

- **Наявність необхідного розміру і простору:** учні з різними функціональними порушеннями мають можливість вільного доступу до усіх елементів навчального середовища та вільного переміщення; вхід до шкільної будівлі має бути один для всіх.

Співпраця з додатковими фахівцями, зокрема з учителем-логопедом, практичним психологом, спеціальним педагогом та ін.

Визначальним у забезпеченні інклюзивної освіти є поняття додаткової підтримки або додаткових ресурсів, які можуть охоплювати людські, матеріальні та фінансові ресурси. З-поміж них велике значення мають людські ресурси, а саме: співвідношення кількості дітей до кількості педагогів; наявність

додаткових педагогів, асистента вчителя та інших фахівців; наявність навчальних програм для педагогів та іншого персоналу, спрямованих на їхню підготовку до роботи з дітьми з особливими освітніми потребами.

Аналіз типових штатних нормативів загальноосвітніх навчальних закладів, затверджених наказом Міністерства освіти і науки України від 06.12.2010 № 1205, свідчить про наявність достатньо великої кількості посад педагогічних та інших працівників, які можуть надавати якісні освітні, психологічні, медичні послуги для дітей дошкільного та шкільного віку, у тому числі дітей з особливими освітніми потребами: асистент учителя, практичний психолог, соціальний педагог, лікар-педіатр, медична сестра.

Важливо пам'ятати, що саме командний підхід до надання додаткової підтримки дітям з особливими освітніми потребами є найбільш ефективним.

Є два основні механізми забезпечення командного підходу до надання додаткової підтримки на рівні окремої дитини й усього навчального класу – це розроблення індивідуальної програми розвитку (див. вище) і використання практики спільного викладання.

Практика спільного викладання

Хоча практика спільного викладання ще не стала загальноприйнятою в Україні, оскільки потребує великих затрат і зусиль, вона має чимало переваг, а тому знання особливостей здійснення спільного викладання позитивно впливатиме на якість освітнього процесу в інклюзивному класі.

За міжнародним досвідом, спільне викладання проводить учитель разом зі спеціальним педагогом. В Україні цю практику може здійснювати вчитель спільно з асистентом учителя, який часто має не лише педагогічну, а й спеціальну освіту.

Для ефективного планування робочого часу важливо знати можливі форми спільного викладання:

- *Один викладає, інший допомагає.* Цей підхід також відомий як «основний і допоміжний вчитель». Застосовують доволі часто, оскільки він порівняно простий і не потребує багато часу для спільного планування. Ця форма спільного викладання передбачає, що основний учитель визначає навчальний зміст, методи навчання, навчальні види діяльності для усіх учнів, у тому числі учнів з особливими освітніми потребами. Допоміжний учитель (асистент) надає підтримку окремим учням, проводить навчальні заняття з малими групами тощо.

- *Паралельне викладання.* Ця форма спільного викладання передбачає спільну відповідальність за процеси планування і викладання, яке проводять обидва вчителі паралельно з половиною класу: навчальний зміст є однаковим, хоча методи викладання можуть бути різними.

- *Диференційоване викладання.* За цього підходу більшість учнів працює у складі великої групи, а окремі учні – у малих групах (для отримання індивідуальної підтримки).

- *Викладання в команді.* У процесі командної роботи обидва вчителі спільно планують навчальний час, визначають навчальний зміст, організацію уроків, стратегії навчання та управління класом. Основний учитель і асистент вчителя одночасно проводять навчання з усім класом: приміром, один учитель пояснює або представляє навчальний матеріал, інший демонструє слайди чи інші навчальні матеріали.

Особливості співпраці з батьками дитини з особливими освітніми потребами

Активна участь батьків дітей з особливими освітніми потребами в освітньому процесі є однією з важливих передумов інклюзивної освіти. Залучення батьків дітей з особливими освітніми потребами до освітнього процесу має свою специфіку.

Усі батьки мають право отримувати інформацію про освітній процес, у тому числі про місію навчального закладу та його цінності, додаткові можливості та послуги, графік роботи навчального закладу, розклад уроків тощо. Педагоги мають регулярно і вчасно надавати батькам дітей з особливими освітніми потребами інформацію щодо прогресу у розвитку дитини, навчальні досягнення дітей, що міститься в індивідуальній програмі розвитку.

Шляхи обміну інформацією можуть бути різними: під час індивідуальних зустрічей з батьками, під час телефонних розмов, надсилання листів за допомогою електронної пошти. У будь-якому випадку цей процес є надзвичайно важливим, оскільки забезпечує батьків даними про види діяльності, які вони можуть проводити з дитиною вдома, а отже, додатковими навчальними можливостями.

Батьки дитини з особливими освітніми потребами можуть суттєво допомогти вчителю, надаючи інформацію щодо прогресу у навчанні та розвитку своєї дитини, яку вони знають найкраще, оскільки щодня взаємодіють із нею в різних ситуаціях. Від батьків учителі можуть дізнатися про темперамент дитини, її особливі потреби, події, які відбулися в сім'ї і можуть мати певний вплив на емоційний стан дитини.

Важливою є участь батьків у роботі в команді з розроблення індивідуальної програми розвитку. Командний підхід до надання додаткової підтримки дітям з особливими освітніми потребами в освітньому процесі, за якого батьки є активними й рівноправними партнерами, є однією з характерних рис і запорукою успішного інклюзивного навчання. Одним із результатів роботи команди є створення індивідуальної програми розвитку, яку розробляють на основі навчальної програми відповідно до Державного стандарту початкової освіти з метою визначення освітніх цілей і навчальних завдань для дитини на основі її актуального рівня розвитку, для здійснення необхідних змін в освітньому процесі (адаптації і модифікації), а також для визначення та забезпечення додаткових потреб дитини, необхідних для успішного розвитку та навчання.

Батьки мають обстоювати права дитини, зокрема права на освіту. Визнаючи професійну відданість учителів, які працюють з дітьми, батьки є найбільш зацікавленими в успішному майбутньому своїх дітей. Активне залучення батьків до освітнього процесу на всіх його етапах: оцінювання рівня розвитку дитини, планування її освітньої траєкторії, участь у навчальних видах діяльності тощо – допоможе батькам краще дізнатися про можливості своєї дитини, що в подальшому впливатиме на розв'язання таких важливих питань, як вибір освітнього закладу для продовження навчання, подальший вибір професії, забезпечення самостійного проживання, індивідуальної мобільності тощо.